

Світлана ЄВТУШЕНКО

РАРИТЕТ З НУДИЖЕ **Атрибуційне дослідження**

На відміну від низки істориків мистецтва ми не сумніваємося у широких можливостях атрибуційного пошуку, особливо якщо він спирається на попередньо виявлений інваріант інтерпретації, що органічно відповідає «родовій» специфіці досліджуваної пам'ятки. Виправданість такої позиції за свідчує, зокрема, досвід вивчення зразків українського художнього примітива XVII–XVIII ст., або, формулюючи інакше, раритетів нашого пізньокультурного-ранньосвітського мистецтва.

Проблематика, пов'язана з їхньою атрибуцією, а в кінцевому підсумку з вивченням особливого різновиду художнього примітива зазначеного часу — того, що активно використовує надзвичайно популярні іконографічні ізводи «класичного» іконопису (зокрема, «Покрови», «Воздвиження Чесного хреста», «Успіння...»), — можливо, вже ставала об'єктом студіювання, проте результатів таких досліджень, наскільки можемо судити, в наукових публікаціях нема. Зі свого боку, авторка цих рядків — крім двох монографій — опублікувала понад п'ятдесят статей з порушеної теми, в яких викладено результати атрибуційних студій декількох композицій, що належать до описаного різновиду живописного примітиву [1].

Тут безпосередньо мова йтиме про вкрай цікаве «Воздвиження Чесного хреста», що перебуває нині у зібранні Національного художнього музею України в Києві [2], а раніше знаходилося в церкві села Нудиче на Волині [3]. У недавно виданому каталозі НХМУ *нудиченський* раритет віднесений до кінця XVII ст., що може кваліфікуватися як первинний, вихідний «поштовх» щодо можливих атрибуційних пошуків [4].

Мета цієї публікації полягає, зокрема, у викладі та верифікації документального історико-хронологічного обґрунтування нашого атрибуційного припущення, що *нудиченське* «Воздвиження» — своєрідний художній відгук на пам'ятні події 1668–1669 рр., що привели на престол Речі Посполитої на-

щадка українського за походженням князівського роду Вишневецьких. Це атрибуційне припущення було інспіроване аналізом іконографічної неповторності *нудиженського* раритету. Але, природно, що у процесі деталізації евристичної аргументації прийдеться звертатися не тільки до власне мистецтвознавчої, але і до історичної проблематики, тому що атрибуція априорі припускає синтез різноманітної інформації, який без історичного тла взагалі не можливий.

У проблематиці і контексті атрибуційних досліджень, сполучених із проясненням обставин побутування та інших подробиць біографії пам'яток, дотичних плідного напрямку пізньокультового-ранньосвітського українського живопису (представленого вище як особливий різновид художнього примітива), пошук, про який будемо говорити, — дійсно особливий. З тієї причини, що його завершальні висновки, здається, навряд чи готові провокувати радикальні опротестування та затяті суперечки. У всякому разі, для спростувань і незгоди ці результати, на наш погляд, дають набагато менше підстав, ніж підсумки проб атрибуційного розкриття більшості інших не менш унікальних композицій, відзначених жанрово-стилістичною близькістю *нудиженській*.

Оптимістично вбачати у висновках іконографічного студювання раритету з Нудижє своєрідний методологічний інваріант (універсальний евристичний алгоритм), ефективний у практиці «дешифрування» також й інших подібних *нудиженській* загадкових унік. Надихає той факт, що відносно неї позитивні результати досягнуті у контексті посилення, котре постійно заявлялося в наших публікаціях як наріжне для загальної стратегії атрибуційного вивчення згаданих пам'яток. Це базове інтерпретаційне посилення можна сформулювати таким чином: у зразках примітива XVII–XVIII ст. ролі персонажів іконографічно більш ніж апробованих улюблених іконописних сюжетів *переходять найчастіше до реальних історичних осіб*.

Припустимо сказати інакше: кризь затверджений (майже «віковичний») іконографічний матеріал завжди проступають відблиски буття епохи, що породила пам'ятки, які вдаються до властивої цьому матеріалу устояної, перевіреної часом символіки. (В певній системі відліку це твердження, гадаємо, є взагалі аксіоматичним). Від інших дослідницьких позицій декларована відрізняється послідовною (здається, природною та обґрунтованою) «довірою» *історії — реальному життю*, прямим визнанням їх прав на вагоме художнє співавторство (втім, при повному визнанні прав на співавторство і за хрестоматійно ствердженими стандартами сюжетного кліше — «покровським», «воздвиженським», «успенським» і т. п.)...

Традиційні для будь-якого «Воздвиження» образи «царів і рівноапостолів Костянтина й Олени» в композиції з Нудижє з'являються безсумнівно *полоні-*

зованими. І в цілому, трохи перебільшена довершеність підкреслено графічного рішення цієї досить монументальної композиції (параметри якої — 117 × 74 см) дозволяє говорити про навмисну архаїзацію, навряд чи не «готицизацію», настільки улюбленого у Східній Європі іконописного ізводу [5]. «Західний» дух, польські мотиви неминуче «провокують» припущення, що замовників *нудиченського* раритету потрібно шукати серед відповідним чином «сполученої» української шляхти. При цьому апріорі очевидно, що у даному випадку найімовірнішими були аристократичні замовники (набагато частіше в однотипних художніх новаціях нам доводиться підозрювати козацьку старшину, що свого часу так швидкостигло піднеслася).

Зіставляючи вікові дані *нудиченських* «Костянтина» та «Олени», що дійсно виглядають як шанобливий син і благочестива мати (у знаменитому *ситихівському* «Воздвиженні», наприклад, ні про які подібні розбіжності «у літах» говорити нема підстав: Олена та Костянтин уніки зі *Ситихова* уявляються ровесниками), цілком закономірно згадати реальних персонажів давно минулих років, які у тих самих родинних стосунках і в непридуманій інтризі виконували рівнозначні ролі.

Маємо на увазі єдиного «українського» (однак саме у лапках) короля Речі Посполитої — князя Михайла Вишневецького (*Михала Томаша*) та матінку його Гризельду Вишневецьку, уроджену Замоїську. Михал приходився сином дуже відомому в історії Польщі Єремії Вишневецькому, який дійсно беззавітно служив Речі Посполитій і мав у цьому такі успіхи, що по вісімнадцятому роках із дня його кончини польський трон дістався єдиному спадкоємцеві Єремії саме у пам'ять батьківських заслуг. До речі, і по материнській лінії в короля Михала малися неабиякі предки. Наприклад, дідом йому доводився великий коронний канцлер Томаш (Хома) Замоїський [6].

Відповідно до польського енциклопедичного джерела початку ХХ ст. офіційна коронація короля Михала припала на 29 вересня [7]. І це підставою зміцнює здогад, що *нудиченське* «Воздвиження» присвячувалося сходженню на королівський трон одного з Вишневецьких, тому що саме 14 вересня святкують Воздвиження Чесного хреста...

Між тим, фамільна історія князів Вишневецьких — останній з яких (князь Михал Сервацій) помер 1744 року, — залишається пов'язаною саме із православ'ям, хоча королівський батько князь Єремія, як відомо, добровільно пристав до католиків, а потім став «жорстоким гонителем православ'я, руйнівником храмів, мучителем священників» [8].

Цікаво, що одним днем воздвиженське свято не обходиться, що характерно і для всіх узагалі найважливіших дат церковного календаря, кожна з яких має так зване *попразднство* — «дні, що складають [її] продовження», число

яких «простирається від 1 до 8, зважаючи по більшій чи меншій близькості одних свят до інших або до днів посту» [9].

Отже, ми припустили, що образний шерг, який вибудовує невідомий інвентор *нудиженського* «Воздвиження», означений прямими паралелями неординарним подіям в історії Речі Посполитої — обранню в польські королі вихідця зі стародавнього руського князівського роду (до речі, походженням об'єднаного з низкою найзнатніших «московських» родин). І відбиває, можна вважати, «реанімовані» цією винятковою ситуацією кланові амбіції Вишневецьких, а також і природні, певною мірою, сподівання православних мас Речі Посполитої [10].

Відповідно, на думку авторки цих рядків, *нудиженське* «Воздвиження» належить до числа зразків того специфічного різновиду художнього примітива, що у пам'ять соціального довкілля, яке його культивувало, можна умовно (тобто, нечітко) іменувати *аристократизуючим*, тим самим виявляючись — завдяки зв'язку із фамільною історією справді аристократичного титулованого роду, — у певному сенсі (але саме *лише у певному*) ніби пластичною іпостассю, живописним утіленням так званого «великосвітського фольклору»...

На перший погляд, день офіційної коронації Михайла Вишневецького від свята Воздвиження відокремлювало більш двох тижнів, точніше, 15 днів. Але в дійсності коронація мала відбутися, очевидно, у безпосередній календарній близькості до Воздвиження (можливо, в один із днів *воздвиженського поспраздництва*, про існування якого вже згадувалося). Однак обґрунтовувати ймовірність такого висновку, як показала практика, належало *крок за кроком*... У цьому сенсі все почалося з уточнення того, з якої власне системи літочислення виходило польське джерело, що в ньому ми запозичали інформацію про дату офіційних церемоніальних торжеств.

Тому для уточнення ми звірили два датування загальновідомого у кордонах Російської імперії межі XIX–XX ст. факту. А саме: те, як датують його видана на початку XX ст. польська «Encyclopedja Powszechna» (Warszawa, 1901) і відповідний том «Энциклопедического словаря» Брокгауза й Єфрона, який опубліковано п'ятьма роками раніше. З'ясувалося: якщо варшавське видання сповіщає, що третій син російського імператора Олександра III великий князь Михайло Олександрович народився 21 листопада 1878 року, то «Энциклопедический словарь» Брокгауза й Єфрона наводить, у свою чергу, майже ідентичну дату — 22 листопада 1878-го [11].

Начебто з цього випливає, що і дату коронації короля Михала слід фіксувати польською енциклопедією в тій же системі літочислення, якої офіційно дотримувалися у Російській імперії [12] кінця XIX — початку XX ст., аж до самої реформи 14 лютого 1918 року, котра замінила нарешті юліанський кален-

дар григоріанським. Іншими словами, за канонами *нашого*, так званого «старого стилю», який різко автономізував російський *рахунок часу* від прийнятого в іншій Європі.

Між тим, «католицькі країни... перейшли на новий стиль практично відразу» після обнародування 24 лютого 1582 р. спеціальної булли папи Григорія XIII [13]. І католицькій Польщі безальтернативно належало дотримуватися її, хоча майже тотожність «показань» щодо дня народження великого князя і спонукає до висновку, що видавці «Encyclopedja Powszechna» змушені були дотримуватися офіційної імперської хронології... Але якби вони неухильно слідували цьому принципу та дату коронації Михайла Вишневецького попередньо переводили б на так званий *старий* стиль (який тут резонно було б іменувати умовно *російським*), — це значило б, що церемонія відбулася за григоріанським календарем... 9 жовтня.

Однак видавці «Encyclopedja Powszechna» орієнтувалися не настільки однозначно та були безумовно більш «патріотичні». Так, дату обрання на царство першого царя з династії Романових — Михайла Федоровича (а разом з тим, і кланового «дня народження» царського роду) це джерело сформулювало: «21 lutego (st. st.) 1613 r.» [14], тобто «21 лютого (ст[арого] ст[илю]) 1613 р.» [15]. Наявність *позначки*, що уточнює, який стиль мається на увазі (а відповідно до юліанського календаря Михайло Романов був обраний у монархи дійсно 21 лютого), засвідчує, що дати, які наводила «Encyclopedja Powszechna» за канонами старого стилю, повинні були супроводжуватися посиланням «st. st.», тому відсутність останнього автоматично виказувала «новий стиль» датування... [16]

І, відповідно, логічно резюмувати, що 29 вересня 1669 р. як рубіжну дату національної польської історії варто співвідносити саме із новим стилем, іншими словами, із *григоріанським календарем*. Таким чином, маємо, що за старим стилем «григоріанське» 29 вересня 1669-го означає «юліанське» 19 вересня... Зміст цієї комутації очевидний: сумнівно, щоб гноблені православні піддані Речі Посполитої проігнорували ледве чи не буквальный збіг коронації «українського» короля зі святом *Воздвиження*, який виразно претендував на символістику.

Прийнявши рішення не передоручати фахівцям з галузі історичної хронології верифікацію досить природного допущення, що календарна «організація часу» у православних мешканців Речі Посполитої слідувала іншій системі, ніж повсякденна для католиків королівства, ми почали самостійний пошук документальних аргументів «*pro*». До речі, встановивши, що цей проблемний аспект нашими попередниками навряд чи зондовано зі старанністю, на яку дійсно («завдяки» своїй підступній латентності) заслуговує. Чому і не рідкість у нау-

кових виданнях — розбіжні датування, тоді як в цілому «проблема літочислення» все ще чекає прискіпливого розгляду, бо є значимою, актуальною, гострою і сьогодні. Вирішуючи її, ми цілком усвідомлено прагнули зосередити увагу на такій співвіднесеній із XVII ст. події (а ще краще — подіях), що цілком неамбівалентно та саме документально — причому обов'язково у власних «автохтонних» хронологічних реаліях — прокоментували б обидві сторони: і поляки, і православні піддані Речі Посполитої.

Інформація про бої під Жовтими Водами та Корсунем, з'єднані живою історичною інтригою у свого роду нероздільне ціле, виявилася у бажаному контексті, як уявляється, благодатним матеріалом для зіставлень.

Наприклад, у Д. Бантиш-Каменського в «Истории Малой России», у реаліях першої половини XIX ст., сучасником якої він був, зазначено, що фінальна у подіях під Жовтими Водами та Корсунем «блисуча перемога ця, що увінчала новими лаврами проводиря малоросіян [Богдана Хмельницького], відбулася 16 травня [1648 року]» [17]. При цьому очевидно, що у Бантиш-Каменського зазначена дата відповідає юліанському календарю.

Між тим, «*Письмо пана синдика Львовскаго к одному из придворных, [писанное] 4-го Июня 1648, рокового для нас года* (тобто для Речі Посполитої «рокового» року. — С. Є.)», що виглядає цілком приватним та особистим (таким, очевидно, і є), містить наступний пасаж (який наводимо тут з неприциповими купюрами): «*...Цвет нашего воинства, в диких степях, у Желтых Вод, окруженный соединенным скопищем Козаков и Татар, храбро и великодушно, но несчастливо поддерживал нападение в течение 20 дней... <...> ...Атакующие 1-го Мая... мы прогнали из лагеря лошадей, потому что вода была отнята неприятелем. ...26 Мая, мы и сами потерпели постыдное поражение, при чем пан Потоцкий убит*» [18]. Повідано це не істориком, а упередженим сучасником, навряд чи не очевидцем, через що розчленовування «фатальної» польської трагедії травня 1648-го на першу її частину (загибель під Жовтими Водами поляків, якими командував смертельно поранений на бойовищі «син... Гетьмана коронного») і частину другу (драму під Корсунем, що призвела вже і до полону самого «Гетьмана коронного»), у листі, про який йдеться, немає [19].

Уявляється однозначним: різниця у 10 днів (тому що стільки їх уміщують між показаним російським історіографом 16 травня і зазначеним у листі польського синдика 26 травня) дає підстави висувати, що «оригінальне» польське літочислення, у бурхливому 1648-му зокрема, порівняно із російським дійсно виступало в іпостасі «нового стилю», тоді як російське стосовно до польського виявлялося «старим стилем».

Але, з'ясувавши, яким чином розрізнявся відлік часу у польських підданих

Речі Посполитої та у підданих російської імперії, слід також простежити, як обчислювали час безпосередньо українські піддані польських королів. Тому що дотримування *старого стилю* з боку мешканців Лівобережної «України», які фактично перейшли під «московську» юрисдикцію [20], не давало, зрозуміло, однозначної відповіді на головне питання.

Шукану однозначність, думається, забезпечив би аналіз дат, що супроводять рясні офіційні «епістоли» вищій владі Речі Посполитої відомого правобережного гетьмана Павла Тетері, складені гарною польською мовою: практично усі вони містять посилання «*V.S. Anno...*», означає буквально: «*за старим стилем року...*» [21].

Показово, що у зверненнях до тих же впливових польських адресатів, але таких, що з'явилися раніше моменту, коли його зробили законним гетьманом, Павло Тетеря подібних позначок не залишав [22]. З чого випливає, що останні набули сенсу тільки після того, як обставини змусили новоявленого гетьмана дотримуватися «рахунку часу», відмінного від повсякденного у споконвіку польських королівських володіннях, іншими словами, прийнятого у середовищі українських підданих польської корони [23]. Щодо цього знаменно, що гетьманський універсал Павла Тетері, звернений безпосередньо до козаків, які знаходилися під його рукою (іншими словами, до українців-підданих Речі Посполитої), ніяких посилань на «старий стиль» не містить. Показово також, що укладання Чудновського договору цілком одностайно датують 14 жовтня 1660 р. й український історик кінця XIX — початку XX ст. М. Аркас, і безіменний укладач польською мовою сучасного договору документа, призначений офіційною владою королівства безпосередньо Війську Запорізькому [24].

При цьому, посилання «за старим стилем» симптоматичним чином з'являється на складеному польською мовою «*Донесении резидента королевского*», опублікованому в «Памятниках, изданных временною комиссиею...» під затьямним заголовком «*Избранные отрывки из разговоров ясновельможного гетмана Запорожского с Дедеш-Агою, послом Крымским, списанные Марта 19 дня, по старому стилю, текущаго 1664 года*» [25].

У цілому, викладеного, як уявляється, досить, щоб резюмувати: зведення на престол у прямій близькості до святкування Воздвиження хреста нового польського короля, яким став спадкоємець древнього «руського» князівського роду (на момент коронації давно вже позбавився батька та був керований енергійною і набожною матір'ю), цілком кореспондує «*косянтино-оленівській*» сюжетиті традиційного іконописного ізводу, який символізує воздвиженське свято.

Це — у сполученні із волинським походженням раритету — дає підстави вважати (слов'янська історія XVII ст. не знає інших, такою ж мірою *косянти-*

но-олетівських, аналогій), що раритет з Нудиче — злободенний відгук на прихід до влади «свого», щодо православного населення Речі Посполитої, і в першу чергу для Волині, монарха... Справа у тому, що Волинь — фактична колицка князівського роду Вишневецьких: сучасник 1880-х описує їхнє родове гніздо Вишневець (з відомим «замком князів Вишневецьких») як «містечко в Кременецькому повіті, Волинській губернії, при річці Горині, на границі з Галичиною» [26].

Вкажемо, до речі, на двох «*нудиченських*» персонажів у князівських шапках (майже таку, причому, саме як символ князівського достоїнства, зобразив безіменний автор у приналежному зібранню НХМУ портреті Гризельди Вишневецької, матінки короля Михала): у цих образах цілком резонно вбачати алюзії на представників славного роду Вишневецьких [27]. І, зокрема, одного з них припустимо асоціювати із відомим у польській історії князем Костянтином Вишневецьким, яким останній увічнений в портреті з родової князівської галереї, що нині перебуває у колекції НХМУ [28].

Очевидно, цей київський воевода, незмінно та принципово опозиційний Москві, із православ'ям не поривав: в усякому разі, місцем його останнього заспокоєння стала Києво-Печерська лавра [29]. Підкреслимо, що саме його син Костянтин Костянтинович став на певний час офіційним опікуном рано померлого батька майбутнього монарха [30]. Що ж до батька короля, — малоімовірно, щоб він, князь Єремія, знаний як послідовний недруг православних, міг бути відбитий у *нудиченському* раритеті. Жоден із двох гіпотетичних князів Вишневецьких, представлених у іконі з Нудиче ліворуч від монарха, не відповідає ролі знаменитого Єремії, тим паче, що портрет родової галереї зображує його по-польськи безбородим (на відміну від персонажів *нудиченської* уніки) [31].

Перейдемо до уточнення датування *нудиченського* «Воздвиження».

Через те, що коронаційна церемонія мала відбутися у вересні 1669-го, нижня межа народження уніки очевидна. Верхньою межею вважаємо лютий 1670 року, оскільки у саме тоді ще не одружений Михал [32] побрався із дочкою австрійського імператора Фердинанда III Елеонорою [33].

І останнє. Певним (звісно, зовсім не однозначним) доказом зв'язку *нудиченського* раритету із Вишневецькими є власне композиція унікальної ікони. Річ у тім, що головним елементом родового герба князів Вишневецьких, принаймні, у тій його версії, яку подано фундаментальною «Короною» К. Несецького, є хрест, що символічно стверджується над «невірним» півмісяцем [34]. Сполучення «магометанського» символу та християнської емблеми, що його, начебто, «переможно перемагає», в цілому асоціюється із ритмопластичним рішенням центральної частини *нудиченської* уніки, оскільки і тут

бачимо хрест, який верховний архієрей підносить у руках ніби складених «пів-місяцем».

Відтак, зв'язок «Воздвиження Чесного хреста» з Нудиже із подіями вересня 1669 р. в Речі Посполитій та з родом Вишневецьких уявляється дуже ймовірним. Можливо, це саме той надзвичайно рідкий випадок атрибуційної практики, коли більш доречно шукати докази проти сформульованого висновку, ніж «розширювальні» аргументи на його користь (що, втім, теж не даремно).

Перспективи подальшого дослідження видаються сполученими із визначенням того індивідуального місця, яке займає *нудиженський* раритет у «*circulum vitae*» [35] специфічного різновиду художнього примітиву, що творчо ініціює та стимулює еволюції канонічної іконописної іконографії у перехідний щодо українського мистецтва період XVII–XVIII ст. Чималі перспективи вбачаємо ми й в уточненні масштабів інваріантності (тиражованості) цілком конкретної образної схеми, відповідно до якої невідомий інвентор *нудиженського* «Воздвиження» модернізує та «історіоризує» [36] досить давнє сюжетно-іконографічне кліше (тут умовно іменоване нами *костянтино-оленівським*, але з тими ж підставами воно може претендувати на «титул» *олено-костянтинівського*). Кліше, неодноразово апробоване в іконописній практиці її класичного періоду, в якому резонно вбачати також сюжетний архетип і ще попросту символіку, що так очевидно притягувала творців і шанувальників барочного мистецтва [37]. На наш погляд, композиція з Нудиже насамперед цікава саме тим, що є колоритним підтвердженням рішучого вторгнення «*поточно*»-історичного — справжньої життєвої реальності — у перипетії відсторонених (у силу здійснюваної впродовж багатьох сторіч художньої їх «експлуатації»), але сутнісно актуальних щодо всіх часів фабульних інвенцій.

1. Див., зокрема: *Евтушенко С.* Опыт иконологии, или раритет из Чернигова // Вісн. ХДАДМ. — 2005. — № 7; Ї ж. Раритетный «Покров» из Чернигова: иконологические ремарки // Там само. — 2005. — № 8; Ї ж. «Покров» от Апостолов? // Там само. — 2005. — № 10; Ї ж. «Покров» из Чернигова // Традиції та новації у вищ. архіт.-худож. освіті. — 2005. — Вип. 4–5/2005; Ї ж. Иконографическая ремарка к «Покрову» Апостолов // Там само. — 2006. — № 6; Ї ж. Российские крылья «византийских орлов» // Там само. — 2006. — № 10; Ї ж. «Поминальная запись» святого Димитрия // Вісн. Міжнар. Слов. ун-ту. — 2006. — Т. IX. — № 1; Ї ж. «Бархат для шествия царей» // Там само; Ї ж. «По царех же... бывает поминание аже до веку» // Вісн. ХДАДМ. — 2006. — № 11; Ї ж. «Хроматические» ремарки к портянковой унике // Там само. — 2006. — № 12; Ї ж. «Был радостной стол по грановитой палате» // Традиції та новації у вищ. архіт.-худож. освіті. — 2006. — Вип. 4,5,6/2006; Ї ж. «Камо грядеши?» // Вісн. ХДАДМ. — 2007. — № 1 та багато ін.

2. Далі — НХМУ.
3. «...Із с. Нудиче Володимир-Волинського повіту Волинської губернії (тепер Любомльського району Волинської області)» (Український іконопис XII–XIX ст. з колекції НХМУ. — Хм.-К., 2005. — С. 73 (кат. 32)).
4. Там само.
5. Там само.
6. *Korona Polska przy z otey wolnosci Staro ytnemi...* Т. 4. — Lwow, 1743. — S. 666, 672.
7. *Orgelbrand S.* Encyclopedja Powszechna. Т. 10. — Warszawa, 1901. — S. 137. Стаття про польського короля Михала Корибута Вишневецького у польському енциклопедичному виданні, що маєтья на увазі, містить прикру «аберацію», якщо не банальну помилку, тому що тут зазначено, начебто Михал був обраний королем 1668 року, між тим як обрання, відповідно до численних джерел, відбулося саме 1669-го... (*Orgelbrand S.* Encyclopedja... — S. 137; *Бантшиш-Каменский Д. Н.* История Малой России. — К., 1993. — С. 542; *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. — Т. 12. — М., 1862. — С. 61; *Дорошенко Дм.* Гетьман Петро Дорошенко. — Нью-Йорк, 1985. — С. 210) Початок елекційному процесу поклато добровільне зречення від престолу короля Яна Казимира (це сталося, за С. Соловйовим, у серпні 1668-го або, як свідчив пізніший український автор, історик Дм. Дорошенко, безпосередньо 16 вересня 1668 року); драма обрання завершилася елекційним сеймом, що відкрився 2 травня 1669-го та продовжувався до 4 липня того ж року (*Соловьев С. М.* Ук. соч. — С. 61; *Дорошенко Дм.* Вказ. праця. — С. 210).
8. Український портрет XVI–XVIII ст. — 2-е вид. — Хм.-К., 2006. — С. 192 (кат. 180); *Чистович И.* Очерк истории западнорусской церкви. Ч. 2. — СПб., 1884. — С. 272; *Лобанов-Ростовский А. Б.* Русская родословная книга. Т. 1. — 2-е изд. — СПб., 1895. — С. 107; *Белецкий П.* Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв. — Л., 1981. — С. 22; *Хавский П.* Месяцословы, календари и святцы. Кн. 2. — 2-е изд. — М., 1856. — С. 64.
9. Полный православный богословский энциклопедический словарь: В 2 т. Т. 2. — СПб., Б. г. — Стб., 1853.
10. До речі, новообраний монарх справді не залишився глухим до нужд православних Речі Посполитої. Зокрема, вже 3 жовтня 1669 р. (*буквально через три дні після коронації*) Михайло Вишневецький підписав грамоту, яка підтверджувала передачу Львівського єпископства Йосифові Шумлянському; інша справа, що за останнього ратувала не найбільш «православна» частина офіційно православних парафіян; однак, до честі новоспеченого короля слід зазначити, що власною ж грамотою від 20 вересня 1670-го він перезатвердив спірну «діоцезію» вже за Єремією Свистельницьким (як вважають, більш ортодоксальним православним претендентом), удруге засвідчивши пріоритет останнього також і грамотою від 6 квітня 1671 р. (Архив Юго-Западной России. Ч. 1, т. 10. — К., 1904. — Отд. 2. — С. 923). Більш того, відповідно до «*королевского приговора по делу между епископами Львовскими: Иеремией Свистельницким и Иосифом Шумлянским*», який датований 1 серпня 1671 р., на Шумлянського, як «незаконно обраного», королівською

владою був покладений обов'язок сплатити суперникові 150 тисяч злотих (Там само). Чи це не виправдання — нехай і паліативне — сподівань, які пов'язувалися із «руським» за походженням вінченосцем гнаними православними підданими польської корони?...

11. *Orgelbrand S.* Encyclopedja... — S. 137; Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. Т. 19^A. — СПб., 1896. — С. 485.

12. У складі якої, нагадаємо, перебували в той період разом із Варшавою і польські території.

13. *Климишин И.* Календарь и хронология. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1985. — С. 216–217.

14. При цитуванні тут і в інших випадках переважно зберігаються орфографія та пунктуація оригіналу; видання старопольськ. мовою та деякі видання рос. мовою цитуються у нашому перекладі. — С. Є.

15. *Orgelbrand S.* Encyclopedja... — S. 137.

16. *Дорошенко Дм.* Вказ. праця. — С. 430.

17. *Бантыш-Каменский Д. Н.* Ук. соч. — С. 138.

18. «...Цвіт нашого воїнства, в диких степах, у Жовтих Вод, оточений з'єднаним збіговиськом Козаків і Татар, хоробро та великодушно, але нещасливо підтримував напад протягом 20 днів... <...> ...Атаковані 1-го Травня... ми прогнали з табору коней, тому що вода була віднята ворогом. ...26 Травня, ми і самі потерпіли ганебну поразку, при чому пан Потоцький, убитий» (Памятники, изданные временною комиссиею... Т. 1. — 2-е изд. — К., 1848. — Отд. 3. — С. 50–51).

19. Акції під Жовтими Водами та Корсунем злилися в деякий моноліт подій не тільки для «пана синдика Львовського», але і для вченого автора, що представив найбільш примітних нащадків прославленого роду Потоцьких на сторінках «Энциклопедического словаря» Брокгауза й Ефрона, тому що цей знавець польської шляхетської генеалогії пише: «П[отоцький] *Миколай* (народ. у 1651 р.), син Якова, каштелян краківський та великий коронний гетьман, воював із козаками на Україні... У 1648 р. виступив проти Хмельницького і, потерпівши поразку при Жовтих Водах, потрапив під Корсунем (1648) у полон до татар...» (Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. Т. 24^A. — СПб., 1898. — С. 738).

20. Так, в «Епітафіоні», зложеному Лазарем Барановичем і поміщеному над порохом гетьмана Брюховецького в соборній Богоявленській церкві Гадяча, «в якій він [Брюховецький] був титарем і де збереглися пізніше два дзвони з його гербом», преосвященний Лазар згадує, що Брюховецького вбито 7 червня 1668 р. (*Дорошенко Дм.* Вказ. праця. — С. 191–192). Цю ж дату знаходимо в «Энциклопедическом словаре» Брокгауза й Ефрона, так само, як і у виданому 1908 р. першому томі «Малороссийского родословника» В. Модзалевського (Энциклопедический словарь / Брокгауз и Ефрон. Т. 4^A. — СПб., 1891. — С. 802; *Модзалевский В. А.* Малороссийский родословник: В 4 т. Т. 1. — К., 1908. — С. 115).

21. Памятники, изданные временною... Т. 4. — Отд. 3. — С. 253, 267, 272, 285, 289, 297,

302, 318, 389, 394, 407, 429, 432, 440, 441, 447, 449, 455, 460 и др.

22. Там само. — С. 211, 214, 223, 238, 246 и др.

23. Багато про що свідчить і той факт, що у датованому 12 березня 1637 р. «*Инвентаре вещей Львовской братской церкви Успения Пресвятыя Богородицы, составленном братским писарем Константином Медзапетою*», власне число (12-е) по-староруськи зазначене не цифрами, але буквеними символами (Архив Юго-Западной... — С. 145).

24. *Аркас М. М.* Історія України-Русі. — К., 1990. — С. 226; Памятники, изданные временною... Т. 4. — Отд. 3. — С. 24.

25. «Обрані уривки з розмов ясновельможного гетьмана Запорізького із Дедеш-Агою, послом Кримським, списані Березня 19 дня, за старим стилем, поточного 1664 року» (Памятники, изданные временною... Т. 4. — Отд. 3. — С. 413).

26. Порівняйте ілюстрації: Український іконопис... — С. 73 (кат. 32); Український портрет... — С. 192 (кат. 182).

27. *Чистович И.* Ук. соч. — С. 270.

28. Український портрет... — С. 193 (кат. 183).

29. Там само. — С. 190 (кат. 175).

30. Там само. — С. 190.

31. *Korona Polska*... — S. 546; *Лобанов-Ростовский А. Б.* Ук. соч. — С. 104.

32. Як пише Д. М. Бантиш-Каменський, «смерть настигла короля Михайла [Вишневецького].. 10 листопада [1673 р.]», а 8 травня 1674-го офіційно «проголошений... був королем великий гетьман коронний Ян Собеський»... (*Бантыш-Каменский Д. Н.* Ук. соч. — С. 292–293; *Соловьев С. М.* Ук. соч. — С. 212–213) Дм. Дорошенко, зі свого боку, зауважує: «11.XI.1673 Собеський розбив під Хотинем турецьку армію... <...> ...В самый бо день Хотинского бою помер у Львові король Михайло Вишневецький» (Архив Юго-Западной... — С. 482).

33. *Лобанов-Ростовский А. Б.* Ук. соч. — С. 106.

34. *Korona Polska*... — S. 540.

35. Життєвий шлях; життєпис (лат.).

36. Іншими словами, «прив'язує» до живої історії цілком визначеної епохи; наділяє її (конкретної реальної епохи) проблематикою, акцентуючи при цьому актуальні («доленсні») пріоритети останньої.

37. Згадка про бароко не означає, проте, що ми знаходимо його стилістичні прикмети безпосередньо у *нудиженьській* уніці, котру, як уже зазначалося, радше стилізовано під внутрішньо відмобілізовану — «*хрестоносну*» — готику.